

באם מותר או חייבים לבטל תלמוד תורה ותפלה בציבור בעת דבר ב"מ

נשאלתי לברר באם יש דבר (הד' וב' בסגל) ל"ע המתפשט במהירות, וישנם שמתים ר"ל מזה, והשלטונות ורופאים שממונים על הבריאות קבעו שבכדי למנוע את המגיפה, אסור להתאסף יותר מעשר אנשים יחדיו, וצריכים להפריד אנשים זה מזה ככל האפשרי כי המחלה מתפשטת במהירות מאדם לאדם. במיוחד לגבי זקנים הדבר חמור באם יכולים לבטל ללכת למנין ולבטל ישיבות ותינקות של בית רבן, או אולי אף חייבים בכך.

א

והנה לכאורה אין זה צריך לפנים, שיש לציית להוראת שלטוני הבריאות, שהלא פיקוח נפש דוחה כל התורה כולה והרי מצות לימוד התורה ומכש"כ תפלה בציבור, אעפ"י ששכרם גדולה מאד, והיא מגינה ומצלה (סוטה כא, א) ואין הקב"ה מואס בתפלה בציבור (ברכות ח, א), אבל אין זה שונה מכל שאר המצוות, שחייבים לעבור ולא ליהרג, מלבד ג' עבירות (סנהדרין עד, א. ומקבילות, ורמב"ם הל' יסוה"ת פ"ה ה"ד, וראה שו"ע או"ח אדמו"ר הזקן סי' תרי"ח סי"א). ומכיון שלפי הרופאים, התפילות בציבור והלימודים בצוותא מביאים את מחלה, הרי להתכנס להתפלל בציבור, שיכולים להביא את המחלות, הוא בגדר מצוה הבאה בעבירה, שהלא במצוה זו גורמים להזיקא, וכיצד תתקבל תפלה ותורה שבאמצעותם מביאים הזיקא וחב לאחרינא? ובכל כגון דא אמרינן (שבת קנא ב, יומא פה), שחלל שבת אחת כדי שישמרו שבתות הרבה, וככה נאמר, בטל לימוד ברבים ותפלה בציבור שיכלו ללמוד ברבים ולהתפלל בציבור בבריאות. וכבר אמרו שכל המציל נפש אחרת מישראל מקיים עולם מלא.

נמצינו למדין מכל זה, שאין קס"ד לא לקיים הוראות המומחים ברפואה, שבכל דיני פיקו"נ לחלל שבתות ושאר התורה אנו הולכים בתריהם בחייבי כריתות ואיסורי תורה ממש כמבואר בשו"ע או"ח סי' תרי"ח ע"ין שם. מכש"כ בהא, שתפלה בציבור הגם שהיא מצוה של רבים, הרי הוא רק דרבנן, ולפי הדין בחולי קל מותר לבטל כדאיתא בברכות ז, ב דר' נחמן שתש כחו לא טרח לכנפי עשרה עיי"ש, אך גם לגבי תלמוד תורה דרבנים, הרי אין כאן ביטול תורה כלל, שהרי כל אחד יכול וחייב ללמוד ביחיד ואין חובת ציבור בתלמוד תורה.

ופשוט הדבר, שכל השוואות לזמן גזירות (ע"ז יט), ודברי ר' עקיבא (ברכות ס) שלא פסק ללמוד, אין דומות כלל לנידו"ד, שהלא שם הגזירה היתה גזירת שמד לעולם, שלא ילמדו תורה לדורות הבאים ורצו לבטל לגמרי התורה מישראל ח"ו, ווודאי הדבר שבלי תורה אין אומה ישראלית, ועל זה שפיר ענה ר' עקיבא שזה כהוצאת הדג ממים, אבל כאן לא גוזרים כאן גזירות שמד חלילה, ושפיר אנו באים בזה מצד דין פיקו"נ שדוחה כל התורה כולה כולל לימוד התורה בציבור. ובר מדין הרי פליאה נשגבה יש כאן, שהלא כל הישיבות יש להן הפסקות בבין הזמנים שמבטלים תורה מישראל למען צורכי מנוחה, ובמאי אולמא מנוחה, שמתירה ביטול תורה לחודשיים ימים ויותר כל שנה, מביטול בית מדרש מחמת סכנות נפשות? יציבא בארעא וגיורא בשמיה שמיא. וגם בתינוקות של בית רבן הלא לא נוהגים ללמוד בימינו אתם כדעת ההלכה המפורשת בשו"ע (יו"ד סי' רמה סי' א-ב) שיש ללמוד כל היום וקצת הלילה, ורק מותר להפסיק קרוב לשבת ויו"ט, כמו כן בקיץ יש להם ימי בטלה וחופש וכנראה מחמת בריאות, (ונראה פשוט שזה שאנו אומרים שאין העולם מתקיים אלא בהבל פיהם תינוקות של בית רבן, אין הכוונה שילמדו תמיד שהלא בלילה לא לומדים וכן בשבתות וימים טובים, אלא זה עצם החיוב הכללי שמושיבין מלמד תינוקות ויש חיוב ללמדם באופן כללי), והרי כאן יש הרי ישנם סכנה מוחשית, וכי האיך יחמירו בדבר זה ולהקל בדברים של מה בכך?

[ונראה עוד, שבכל גדר ביטול ישיבה בימי התנאים והאמוראים שבטלו לימוד התורה, הרי שונה הדבר בימינו מעיקר המציאות מזמן חז"ל, שבימיהם באם בטלו ישיבה מישראל, התבטלה תלמוד תורה לגמרי, שכן התורה היתה בעל פה בלבד, ולא היו להם ספרים וכאשר התבטלה ישיבות, התבטלה מסירת התורה לתלמידים, אבל בימינו, וכי מי מעכב כל אדם מישראל שילמד תורה לעצמו? בוודאי הוא חייב הוא ללמוד יומם

ולילה בספרים לכל ילד. כמו כן לגבי ילדים הרי בימים בגלל התפתחות הטכנולוגיה, הלא אפשר ללמוד עם התינוקות דרך הטלפון כפי שרבים וטובים עושים כל השנה ועוד].

ב

אך עוד יש לעיין בזה, מה הגדר של דבר, שהלא שנינו במתניתין (תענית יט, א) איזהו דבר, עיר המוציאה חמש מאות רגלי ויצאו ממנה שלשה מתים בשלשה ימים זה אחר זה, הרי זה דבר, פחות מכאן – אין זה דבר. ולכאורה לעת עתה לא מצינו שבין חמש מאות רגלי ימותו כל יום, אם כי לפי טענות מומחים לבריאות הרי אומרים שכל זה בגלל שעוצרים ההתפשטות ויש דרכי רפואה משוכללים, אבל בלי זה ח"ו היו המתים רבים ר"ל, ויש לעיין באם גדר הדבר הוא מות בלי רפואה או שהרפואה מועילה.

אך באמת הדבר ברור. דע"ן בברייתא שם (שם ע"ב), ואסכרא, בזמן שיש בה מיתה – מתריעין עליה, בזמן שאין בה מיתה – אין מתריעין עליה. והרמב"ם בהל' תענית פ"ב ה"ג (קבע דין זה להלכה והרחיב עיניו: "על החליים כיצד, הרי שירד חולי אחד לאנשים הרבה באותה העיר, כגון אסכרה או חרחור וכיוצא בהן והיו מתים באותו החולי הרי זו צרת צבור וגוזרין לה תענית ומתריעין"). והובא בטור או"ח סי' תקעו, הרי שאם יש חולי שמתפשט "לאנשים הרבה" מכיון יש בו מיתה יש לו אותו גדר של דבר ומתריעים עליו.

וכבר הקשה הבית יוסף דמאי שנא דין אסכרה שלא צריכים ג' אנשים לג' ימים בחמש מאות איש ואילו בדבר כן, ומבאר וז"ל, "ויש לדקדק למה לא חילקו בין אם מתו שלשה מתים בשלשה ימים לחמש מאות רגלי למתו ביום אחד או בארבעה ימים כשם שחילקו בדבר. ואפשר דשאני דבר, שהוא שינוי אויר הממית בלי שהיית זמן בחולי, וכל שאינו באותו ענין שמתו שלשה בשלשה ימים בעיר המוציאה חמש מאות רגלי אינו דבר קבוע אלא אקראי בעלמא ואינו עשוי להתעכב, הילכך אין מתענין עליו וכבר כתבתי בסמוך (לעיל ד"ה ומ"ש יש) מה שאמרו בירושלמי (פ"ג ה"ה) אסכרה כל שהיא".

ונראה בביאור דבריו, שבעצם חלוק דבר גרידא מחולי כלשהו בעצם מהותם. דדבר הינו מוות לא מוגדרת, שכן לא יודעים שום חולי ושום סיבה למוות, רק עצם המוות ל"ע מוכיח שיש כאן מכת מוות ודבר בעיר, ומכיון שכן, צריכים ראי' ברורה שזה דבר, לכן תולים הדבר בשינוי אויר הממית בלי שהיית זמן, ואז הוי זה אקראי, אשר לכן צריכים דוקא ג' מתים בג' ימים שקובעים חלות קביעות המחייבת התרעה, משא"כ כאשר יש מחלה ברורה הממיתה ח"ו, הרי המחלה עצמה הורגת והסיבה ברורה, ובכן כל זמן שיש הבחנת המחלה, הרי יש כאן דבר ומוות בעיר, והרי זו קבוע וקיים ל"ע, ולפיכך כאשר יש חולי "לאנשים הרבה" בלבד, כבר מתריעים והוי זה כמו דבר, וממילא מובן שגם אם מעטים מתים ר"ל הוי זה סכנה המחייבת התרעה ולא צריכים ג' אנשים לג' ימים לה' מאות איש.

וככה פסק המחבר בשלחם (אורח חיים סימן תקעו ס"ה), "וכן מתענין על החולאים. כיצד, הרי שירד חולי אחד לאנשים הרבה באותה העיר, כגון אסכרה או חרחור וכיוצא בהם והיו מתים מאותו חולי, הרי זה צרת צבור וגוזרין עליה תענית ומתריעין". ועיין במג"א, ז"ל, "וה"ה כשאבעבועות פורחים בתינוקות ומתים יש לגזור תענית וכבר חבר הגאון מוהר"ר משה סליחה ע"ז".

לפי ברור בנידון דידן, שהמחלה המדבקת הזאת ר"ל שרבים מתים בזה ואעפ"י שאין זה ג' לג' ימים לה' מאות, אבל ברור שזו מחלה מדבקת מאד ויש בה מיתה, והמחלה ברורה שאינה באה משינוי אויר והחולים בו הם חולים באופן מובהק, והרי ממש כדבר שמתריעים עליו, ופשוט הדבר שזה סכנה גדולה שחייבים לעשות הכל להינצל.

ג

ועדיין אפשר לדון ולומר שאין כאן דין פיקו"נ ממש, שפיקו"נ הוא רק כאשר החולה לפנינו והוא חולה מסוכן ואז מותר לחלל עליו שבת וכל התורה, אך במקרה שלפנינו, הלא חוב אנשים עדיין בריאים המה, והסכנה אינה אלא כללית, אעפ"י שבוודאי יצמחו מזה מיתה רח"ל וכמו בדבר, אבל זה רק לגבי חובת התרעה, אבל לא לבטל מצות של תורה. אך נראה שלגבי ביטול בית מדרש ות"ת של תינוקות בית רבן, הדבר ברור שבהוראות הרופאים וחז"ל מותר לבטל, ואף חייבים.

דהנה איתא בש"ס (ב"ק ס, ב), ת"ר, דבר בעיר - כנס רגליך, שנאמר: ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר, ואומר, לך עמי בא בחדריך וסגור דלתיך בערך, ואומר, מחוץ תשכל חרב ומחדרים אימה. מאי ואומר, וכי תימא, ה"מ בליליא, אבל ביממא לא, תא שמע, לך עמי בא בחדריך וסגור דלתיך; וכי תימא, ה"מ [היכא] דליכא אימה מגואי, אבל היכא דאיכא אימה מגואי, כי נפיק יתיב ביני אינשי בצוותא בעלמא טפי מעלי, ת"ש, מחוץ תשכל חרב ומחדרים אימה, אף על גב דמחדרים אימה - מחוץ תשכל חרב. רבא בעידן רתחא הוי סכר כו', דכתי': כי עלה מות בחלוניו". הרי מבואר כאן שבשעת דבר, וכמבואר לעיל הרי כל חולי לרבים שיש בו מיתה גרוע מדבר בעלמא, יש להסתגר בבית, ומוכן מכך בפשטות שבהכרח בעת הבריחה או הסתגרות הבית מדרש יהיה בטל ות"ת דרבים בטל ות"ת דתינקות של בית רבן ובוודאי מנין בציבור. הרי בהדיא שככה החובה לעשות מעיקרא דדינא דגמרא.

והנה למעשה פסקו הפוסקים על פי מהר"ל וספר חסידים, שבכל דבר חייב לברוח מן העיר וככה משמע מהזהר, וככה נפסקה בידי רבינו הרמ"א ביו"ד סי' קט"ז ס"ה, "עוד כתבו שיש לברוח מן העיר כשדבר בעיר, ויש לצאת מן העיר בתחלת הדבר ולא בסופו (תשובת מהר"ל סי' מא) וכל אלו הדברים הם משום סכנה, ושומר נפשו ירחק מהם, ואסור לסמוך אנס או לסכן נפשו בכל כיצא בזה. (ועיין בחושן משפט סימן תכ"ז)".

ובמהר"ל שם וכן ביש"ש מס' ב"ק פ"ו אות כו, האריך לבאר מדוע אינו סותר דברי הגמרא שבדבר יש לכנס רגלים ומבאר לכן שיש הבדל בין תחילת הדבר לבין סוף הדבר. וככה מבואר ברמ"א. וככה נפסק בשו"ע רבינו הזקן בל' שמירת גוף ונפש ובל' תשחית סי"ג "ויש לברוח תחילת הדבר ואם לא ברח בתחילתו לא יברח בסופו אלא יחביא עצמו במסתרים ולא יתראה בשוק מפני המזיקים".

וראה מגן אברהם שהבאנו לעיל מס' תקע", שמביא את דברי השל"ה להלכה, "ובשל"ה כ' דכל אחד יברח בניו מן העיר בעת הזאת ואם לא עשו זאת הן חייבין בנפשותם", והובא במשנה ברורה שם.

על כל פנים, בין באם חייבים לברוח או להסתגר, הרי פשוט הדבר שמחמת הבריחה והסתגרות ואי יציאה בשוק, תלמוד תורה של בית רבן בטל, מנין בציבור בטל, ואסור להסתמך על נס כלל. והרי מן הדין חייב לברוח או להסתגר, ואם כן לענינו הדבר גם פשוט, שהרי גם בלי הוראות ברורות מהרופאים שעיקר הצלה מהדבר היא באופן של סגירה ואי התחברות עם אנשים שהם מעבירים את המחלה חייבם לברוח ולהסתגר, הרי בימים שהרופאים יודעים מהות המחלה, וידיעת המחלה חצי רפואה, והם אמרו באופן ברור ולא באומדנא שזה ממש הגורם למחלה, הרי לית כאן ספק כלל שהן מדינא דתלמודא הרי חייבים לברוח ולהסתגר גם בלי ביורר ולא חיישינן כלל על ביטול של בית רבן, ואם כן בנידו"ד הדבר הוא ככה מכל שכן שחייבים לציית לרופאים בזה ולא לסמוך אנס, ואין לומר שהתורה תגן עלינו, וכי חז"ל וכל הפוסקים לא ידעו מסוד זה? וכי איכשר דרא? אין זה אלא ממש היפוך ההלכה הפסוקה שאין לסמוך על הנס, ואולי אין אם ראויים שהתורה תגן עלינו בעוה"ר (וראה לגבי דין התרעה בשבת שאלביא דרבי יוסי).

והנה עיין בשו"ע חו"מ סי' של"ד ס"א בהגהת הרמ"א, "אם ברחו מחמת שינוי אויר, הוי כשאר אונס והוי פסידא דפועל או המלמד", ומקורו בתשובת מהר"ל סימן מ"א (ומהר"ם פאדוואה סימן פ"ו), וזו אותה תשובת מהר"ל שהיא יסודו של הרמ"א ביורה דעה סי' קטז, שיש חובה לברוח בעת הדבר. ועיין במהר"ל שם שמסיים, "ואם נפשך לומר שלא יחשב אונס כיון שהנער לא היה בורח מעצמו אם לא שיבריחנו אביו, נראה דהא ליתא, כיון דאי ה' דעת בנער לא היה נשאר במקום סכנה, ואמרינן נמי בעידן ריתחא ענשינן אפי' אעשה, ואמרו רבותינו ז"ל, קטנים נתפשים בעון הדור ובעון אבותיהם, וילפינן מקראי נמי דכתיב את גדיותיך וגו' גדיים המתמשכנים על הרועים. ופשיטא דאנן סהדי אם ה' יודע כל זה לא היה נשאר, ע"כ מוטל על אביו להבריחו להצילו, והוא כמו הוא אומר אינו צריך ורופא אומר צריך". הרי חאים בעליל שאכן שבשעת דבר של שינוי אויר חייבים ההורים להציל ילדיהם ולבטלם מללמוד אצל מלמדיהם, ואין זה אשמת ההורים אלא פסידא דמלמד.

[והנה בב"ק שם שנינו שם עוד, ת"ר, דבר בעיר, אל יכנס אדם יחיד לבית הכנסת, שמלאך המות מפקיד שם כליו; וה"מ היכא דלא קרו ביה דרדקי, ולא מצלו ביה עשרה. ולכאורה צ"ע, שמכאן שבשעת הדבר ישנם תפלה בציבור, ולימוד דרדקי, וזה לא כדברים, ובאמת לא ראינו ברייתא זו נפסקת להלכה, ואולי ברייתא זו סותרת הברייתא הראשונה, שמברייטא הראשונה כאשר מסתגרים מתבטלים לימוד דרדקי ותפלה בעשרה, ומדברי רבא נראה שפסק כברייתא הראשונה ולכן לא הביאו הפוסקים כלל דין ברייתא זו להלכה. ועוד יש להאריך בזה ואין כעת הזמן גרמא להאריך¹.

¹ אך יש באמת לתמוה טובא בכל זה שדברי הברייתא סתומים, וכי למה שדוקא בביהכ"נ מקום קדוש יפקיד שם כליו, וכפי שאמרו חז"ל לגבי מזבח, מקום שמאריך חיי אדם לא ישתמשו בדבר המקצר חיי אדם, וכי מקום התפלה מקום חרבו של

והנה יש עוד לשאול, וכי האיך אפשר שבעת צרה יפחתו מתורה ותפלה דוקא שהלא זקוקים לזכויות יתירות, ונראה שבזה מצינו תענית ח, ב שו"ע או"ח סי' תקע"א ס"ג, דבימי ר"ז גזרו שלא להתענות וקיבלו עליהם להתענות באם ינצלו, והוי הקבלה כתפלה כפי שילפינן מדניאל עיי"ש, וכך י"ל שהקבלה בעצמה בכל זה הוי בגדר תפלה, ולפעמים רצון ה' שתהיה קבלה שהיא מתקבלת כמו תפלה מלב טהור].

לסיכום.

מכל מה שראינו מדברי חז"ל והפוסקים יוצא ברור, שלית דין צריך בושש שמהחובה בכל זה לציית להוראות המומחים והדרכותיהם שמצד דין תורה חייבים להקשיב להם בכל זה, ובאם לפי דבריהם חייב להישאר בחדרים בוודאי ככה חייבים מן הדין, ובוודאי ביחיד יכלו לסדר ללמוד תורה לגדולים ולקטנים ואדרבא יתחזקו בכך והרופא כל בשר ישמור על עמו ישראל וכל המחלה אשר שמת' במצרים לא אשים עליך אכיה"ר.

כתבתי פה לייקוואוד נ.דז. כ' אדר חודש שמרבים בשמחה תש"פ

נחום גרינוואלד אב"ד ק"ק חב"ד לייקוואוד יע"א

מלאך המוות, אתמהה? וגם לא מובן וברור מה שסייגו חז"ל, "היכא דלא קרו ביה דרדקי, ולא מצלו ביה עשרה", וצ"ע באם הכוונה שבשעה שכאשר האדם נכנס בביכנ"ס יש שם דרדקי או בי עשרה, מאי קמ"ל, הלא פשיטא היא שהלא אז אינו כבר ב"יחיד" בביכנ"ס, והלא רק ביחיד אסור לו להיכנס? ואם אין זה בשעה שהוא נכנס, אלא בכלל מכיון שמתפללים שם במשך היום מותר לו להיכנס גם ביחיד, צריך עיון והלא סתם בית הכנסת מקום לתפלה בעשרה הוא, ולמה צריכים לחדש שיש שם עשרה? והנראה אולי לבאר, שכידוע שבתי כנסיות שלהם היו הרחק מהישוב בבבל, ולכן תיקנו מעין שבע בליל שבת (ראה שבת כד, ב ברש"י ד"ה משום סכנה, "שלא היו בתי כנסיות שלהן ביישוב") ואם כן נראה שבתי כנסיות ובתי מדרשות שלהם מכיון שהיו בודדים בשדה, היו מקום של מזיקים שתמיד מצויים הרחק מהישוב (וראה קידושין כט, ב, מזיק דבי רבנן, ועיין ברש"י שם ביהמ"ד, רחוק מן היישוב הוה) ולכן מצאו שם את מקומם דוקא. וא"כ נראה שדוקא בזמן דבר שנסגרו כולם בביתם ואז לא הלכו להתפלל בביכנ"ס וללמוד עם תינקות, ולכן שם כליו של המלאך המוות בזמן הדבר חוץ מהישוב, שאז הביהכ"נ שומם והוי מקום מזיקים. אך באם היו כאלו שכן ברחו מהדבר וקבעו את מקומם דוקא מחוץ לעיר, ולכן קרה שמתפללים לפחות בי עשרה בביכנ"ס (ודייקו בי עשרה, שהלא בדרך כלל ברוב עם הדרת מלך) או דרדקי, שהלא אין מקומם הרגיל בביהכנ"ס שמקומם בבית רבן, אך בגלל הדבר גלו לשם, אם כן כבר אין זה מקום שומם ולכן אין זה מקום המלה"מ ולפיכך ממילא מותר להיכנס גם ביחיד, וא"ש.